

ביאורים

לאחר שבפרק הקודם נאמר שהתכלית שלשמה הושם האדם בעולם היא שישתמש בעולם לעבודת בוראו, בפרק זה מבאר המחבר כיצד ישתמש האדם בתכונותיו ובמידותיו לעבודת ה'.

בנפש יש צדדים של התרחבות כלפי חוץ, כגון עזות וגבורה, וצדדים של התכנסות פנימית, כגון בושות ומורך לב. לכאורה היינו חושבים שיש כאן שני כוחות סותרים, ואין הם יכולים לדור בכפיפה אחת. אדם יכול להתאים באופיו או לצד המתרחב או לצד המצמצם. אך המחבר מלמד אותנו שזוהי שלימות שנתן הקב"ה בנפשנו, חלק אלוה ממעל, ושני הכיוונים הללו יחדיו נצרכים לעבודת ה' ועל כן הם יכולים להתקיים שניהם יחד אצל כל אדם ואדם. כמו שראינו בפרק הקודם שהקב"ה חיבר שני דברים הפוכים, נשמה וגוף, וע"י כך נוצרת בריאה היכולה לעבוד את ה', כן ריכז הקב"ה את כל סוגי הכוחות באדם אחד, ונתן בו שכל, לכוון את כל הכוחות למטרה הרצויה מהם. שום תכונה לא ברא הקב"ה לבטלה, ועל האדם מוטל להשתמש במכלול תכונותיו בצורה הנכונה.

דברי המחבר על עשר המידות שביאר ביום זה (השמחה והאבל, המורא והתקווה, הגבורה והמורך, הבושות והעזות, הכעס והרצון) ראויים ללימוד ארוך, נעסוק במידה אחת מהם לדוגמה: העזות היא מידה שיש בה צד בעייתי מאד לכאורה. חז"ל אמרו "עז פנים לגיהנום" [אבות ה, כ]. מי שיש בו עזות אינו מכבד את הגדולים ממנו ואינו מקבל תוכחה. אך באותה משנה עצמה אמרו חז"ל "הוי עז כנמר". מה החילוק בין עז לעז פנים? מי שהוא עז יש לו עוצמות פנימיות, ועל ידם הוא משיג את מבוקשו בעבודת ה'. אך מי שהוא עז פנים - העזות שלו באה לידי ביטוי כפגיעה באחרים, ובמקום זה העזות אינה חיובית. אך כאן המחבר מוסיף, שאפילו לעזות פנים יש מקום, היכן שהיא באה להוכיח את החוטאים.

הרחבות

• השימוש הנכון במידות ההפכיות

המקומות, אשר אשתמש בהם במשבח ובמגנה במדותי. רבנו בחיי מבאר שלמרות שישנן מידות הפוכות כמו הרחמים והאכזריות אשר הן סותרות זו את זו, יש מקום לשימוש בכל אחת מהן.

כאשר אנחנו בוחנים היטב מהי ההדרכה של תורה, אנו מוצאים שיש שימוש ראוי לכל אחת מהמידות, ואפילו אם במבט ראשון היא נראית שלילית. ביאור ועומק נוספים לענין זה ניתן לראות בדברי הרמב"ם: "וזאת התורה השלמה, המשלמת אותנו, כמו שהעיד עליה יודעה: "תורת ה' תמימה... מחכימת פתי" [תהילים יט, ח] - לא זכרה דבר מזה. ואמנם כוונה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית: יאכל מה שמותר לו לאכול בשיווי, וישתה מה שמותר לו לשתות בשיווי... ויישב המדינות בצדק וביושר, לא שישכון במערות ובהרים, ולא שילבש השער והצמר, ולא שיטריח הגוף ויענהו... [שמנונה פרקים ד]. התורה בישרותה מכוונת אותנו להשתמש בצורה נכונה וראויה בכל כוחות נפשנו באיזון. כמו שמבאר הרב קוק את עניינה של התורה כמורת דרך: "הוראה יצאה לישראל... תורה המורה את המציאות, המורה את החיים, המורה את הנשמה, המורה את הגייה, המורה את הפרט, המורה את הכלל, המורה את הדור, המורה את העולם, המורה דור דורים, המורה עולמי עולמים." [עולת ראייה ב עמ' קנה]. לכן מוטל על האדם להשגיח היטב על כל דרכיו ומעשיו ולהשתמש כראוי בכל אחת מתכונות נפשו במקומה הנכון.

פרק עשירי

אמרה הנפש: כבר הבינותי מאמרו והקשבתי לכל מה שצרכת, ואני מתחננת אל כבודך, שתבאר לי המקומות, אשר אשתמש בהם במשבח ובמגנה במדותי, אשר בהשתמשי בהם שם ישבחוני עליהם ויודו שמושי בהם.

אמר השכל: מדותיך רבות, אזכיר לך מהן מה שנגזמו לי בקצרה.

והוא, שבמדותיך שתי מדות, הן, השמחה והאבל, והן זו כנגד זו. ואפני השמוש בשמחה, כשתבטחי בהנאה קימת, תמיד ולא תתערב בה תוגה, ולא יארע לה פגע, התירי המדה הזאת. אבל מקום השמוש באבל, כי יפגשך דבר מצער, קים תמיד, ואין בך יכלת לדחותו, ולא פנים להתפרד ממנו, התירי גם כן מדת האבל והשתמשי בה.

ובכלל מדותיך שתי מדות, והן, המורא והתקנה. ומקום המורא, שתהיי בענין שמביא אל ענין שיצערך, ולא תהיה לך אחריתו טובה, ואין בך פח ויכלת לדחותו מעליך. אך מקום התקנה, שתשתדלי בהקדמות המביאות הטובה אליך, ומחובות לך הנעימות, מבלי מונע שימנע מהם, ולא דבר שיבדיל בינך וביניהם, כעשות המצות שצוה האל לעשותן מפני טוב אחריתו.

ובכלל מדותיך שתי מדות, הגבורה והמורך. ומקום השמוש בגבורה, בפגע באויבי יי להלחם בהם, וסבל כל עצב וכל נסיון ברצון הבורא יתעלה ורצון חסידיו, כמו שכתוב (תהלים מד, ג): "כי עליך הרגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה", ואמר (תהלים קמא, ה): "יהלמני צדיק חסד ויוכיחני". אך מקום המורך בפגע באוהבי יי, שלא להלחם בהם ובאנשי עבודתו, ושתתאחרו מעמד כנגד מוכיחך במה שיש בו טובתך, כמו שכתוב (מלכים ב כב, יט): "יען רך לבבך ותקנע מפני יי".

ובכלל מדותיך שתי מדות, הבשלת והעזות. ומקום הבשלת, בהמרות המטיב לך בטובתו על פניו ובין ידיו, ובהוכיחו אותך בעדיו הטובים והרעים, ופגיעת נביאיו, כמו שכתוב (יחזקאל מג, ט): "אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם", ואמר (עזרא ט, ט): "אלהי בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך". ומקום מדת העזות, בפגיעת הרשעים ואנשי העברות והחולקים על האמת, ולצוות בחסד, ולהזהיר מן הגנות, ולהוביש החוטאים ולהוכיח הקטנים והגדולים, כמו שכתוב (ישעיה ג, ט): "שמתי פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש".

וכן שתי מדות, הפעס והרצון. ומקום הפעס, בנטות מדרך האמת ומדין הצדק, והגברת השקר על האמת ואנשיו. ומקום הרצון, בהפילו כל הדברים על אפניהם, ובהניחם על מכוניהם, ובלקת בדרך האמת בהם.

ובמגנה במדותי - גם למידות הרעות יש תפקיד וצריך להשתמש בהם במצבים מסוימים. בהנאה קימת - קיום מצוות מביא לשכר העולם הבא המהווה הנאה נצחית. דבר מצער - עונש בעולם הבא. המורא והתקנה - מן העתיד. שמביא אל ענין שיצערך - שגורם לעבור על רצון ה'. והמורך - רכות הלב. יהלמני - יכה אותי בתוכחתו. בפגע - במפגש. ושתתאחרי - תמנעי עצמך. בהמרות המטיב לך - כאשר האדם ממרה את דבר ה' המטיב לו, עליו להתבייש. על פניו - בפני ה' הרואה כל מעשיו. בעדיו - יעודיו. ופגיעת נביאיו - שולח את נביאיו להוכיחו. ולצוות בחסד - לעורר אחרים לעשיית חסד. הרצון - התרצות, שביעות רצון. בהפילו - בהתרחשות. על אפניהם - בצורה הראויה.

ביאורים

אתמול ראינו שכל כוח בבריאה נברא כדי שישמש לעזר לעבודת ד', וגם במידות הדבר כך, שכל מידה ומידה יש שעה ומקום להשתמש בה. אתמול עסק המחבר בעשר מידות (חמישה צמדים של מידות הפכיות אחת לשנייה), והיום מוסיף הוא לעסוק בעשר נוספות (הרחמים והאכזריות, הגאווה והענווה, האהבה והשנאה, הנדיבות והקמצנות, העצלות והחריצות). כאמור, בכל צמד שכזה יש לכל מידה את המצבים שבהם היא זו שצריכה לבא לידי ביטוי ולא הפכה.

לדוגמה: מידת האכזריות שמזכיר כאן המחבר, לכאורה מאד לא מתאימה למידותיהם של ישראל, שנקראו רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים [יבמות עט.]. באכזריות יש צד של איבוד צלם אנוש, של סדיסטיות ורצון להזיק.

כוונת המחבר איננה לאכזריות הרעה, אלא לעשיית דין במי שצריך בלי שום פשרות, בלי ויתורים, כיוון שכך נכון וראוי להיעשות. רחמנות במקום שבו צייה הקב"ה להתנהג בתקיפות וללא רחמים, איננה רחמנות אמיתית אלא הריסת הסדר הנכון במציאות, כיוון שיש מצבים בהם המצב המתוקן והטוב הוא פגיעה בעושי רע.

נוסף על כך, כשיש רשעים בעולם והם מזיקים לכל הסובב אותם - מי שמרחם עליהם ולא פוגע בהם, אינו מרחם על העולם שמתקלקל על ידם.

על כן אמרו חז"ל: 'כל המרחם על אכזרים סופו שיתאכזר על רחמנים' [קהלת רבה ז, טז]. אם אדם מרחם על אכזרים - מידת הרחמים שלו איננה אמיתית, ועל כן סופו שיתאכזר במקום שבו צריך לרחם.

כן הדבר גם במידת הקמצנות, שיש לה מקום כנגד אנשים שהם כפויי טובה. השפעת הטוב על מי שאינו מכיר טובה, יכול לגרום להם להמשיך בדרכיהם, ולכן צריך להצר להם, כדי שיתקנו דרכיהם. וזהו טוב גם בשבילם, שעל ידי שנפגעו בהם - יבינו הם את רוע דרכם וירצו לתקן את מעשיהם.

הרחבות

• היש מקום לגאווה?!

וכן שתי מידות, הגאווה והענווה. מקום הגאווה והגבה, כשתפגעי בכופרים באלהים ובנוטים מעליי. בדברי רבנו בחיי מתבאר שישנו מקום לשימוש הן במידת הגאווה והן במידת הענווה.

הרמב"ם בהלכות דעות מבאר שאין להשתמש כלל במידת הגאווה: "ויש דעות (מידות) שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה לבאוד" [הלכות דעות ב, ג]. אולם בתחילת הלכות דעות כתב הרמב"ם: "ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד, כיצד? מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזו היא מידת חסידות, ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מידת חכמה, ועל דרך זו שאר כל הדעות..." [א, ה]. אם כן, האם גם לגבי הגאווה הרמב"ם כותב שיתנהג בדרך האמצע?

בבאור סתירה זו כתב הרב קאפח: "שכאן (פרק ב) מיירי (מדובר) בתכונות שבשתי הדעות האלה לכך אמר שאסור לנהוג בהן במידה הבינונית, וכאן (פרק א) מיירי בפעולות, דהיינו המעשים" [היד החזקה, מהדורת הרב קאפח, דעות ב הערה ז].

על פי דרך זו ניתן לומר שגם רבנו בחיי יסכים עם שיטתו של הרמב"ם, ודבריו של רבנו בחיי מתייחסים רק אל פעולות הגאווה והענווה, אבל לא לתכונת הגאווה, ממנה יש להתרחק בצורה מוחלטת.

לעילוי נשמת הרב יצחק מאיר בן הרב ישראל האיתן ז"ל

הרחמים
האכזריות

וכן שתי מידות, הרחמים והאכזריות. מקום הרחמים, על הדלים והעניים והחולים והפורשים^ו מן העולם, ומי שאינו מכיר אפני טובותיו, ומי שאינו יודע להנהיג עצמו, והאסור ביד אויבו, ומי שפקד^ו טובה רבה, והמתחרט על עונותיו, והבוכה על מה שעבר מחטאיו ומיראתו את ענש האלהים. ומקום האכזריות, בהפרע מן הרשעים והנזקם מן המשחיתים בארץ, כמו שאמר הכתוב (דברים יג, ט): "ולא תחוס עינך עליו ולא תחמל ולא תכסה עליו".

הגאווה והענווה

וכן שתי מידות, הגאווה והענווה. מקום הגאווה והגבה, כשתפגעי בכופרים באלהים ובנוטים מעליי, אל תשפילי ואל תפנעי להם, שלא תראי כמצדקת אותם ונוטה אחר דעותם המשחיתות, אף התיירי מידת הגאווה והגבה, המורה על הפך דעתם ומעוטי רצונך בהם, כאשר ידעת מענין מרדכי והמן^ו. ומקום השמוש בענווה, בפגיעתך^ו אדם חסיד ונבר וירא אלהים, וחקם בתורתו, ומתעסק בעבודתו, ומי שיש לו עליך טובה וחסד ואת חיבת לגמלו עליה, כל שכן מי שגדלו^ו ועצמו טובותיו מגמולך עליהם. וכן שתקחי הדין^ו לאלהים מעצמך, כמו שכתוב (ויקרא כו, מא): "או אז יננע לבבם הערל ואז ירצו את עונם".

האהבה והשנאה

וכן שתי מידות, האהבה והשנאה. מקום האהבה, למי שיסכים עמך על עבודת האלהים ועל מה שישמחך באחרית ענינך^ו. ומקום השנאה, למי שעובר על רצון האלהים, ועמד כנגד אנשי האמת, והביאך אל מה שמקציף בוךך, כמו שכתוב (משלי כח, ד): "עזבי תורה יהללו רשע ושמרי תורה יתגרו בהם".

הנדיבות
הכילות

וכן שתי מידות, הנדיבות והכילות. ומקום הנדיבות, לשום כל דבר במקומו, ולתת לכל בעל מדה חמודה מן הממוזן והחכמה כפי מה שראוי לו, כמו שכתוב (משלי ג, טז): "אל תמנע טוב מבעליי להיות לאל ידך לעשות", ואמר (משלי ה, טז): "יפצו מעינותיך חוצה". ומקום הכילות על האכזרים והפתאים ומי שאינם מכירים את עצמם, ולא ערך הטובה עליהם, כמו שכתוב (משלי ט, ז): "יסר ליך לקח לו קלון ומוכיחך לרשע מומו". ואמרו זכרונם לברכה (חולין קלג, א): "כל העושה טובה למי שאינו מכירה כאלו זרק אבן למרקוליס".

העצלות
והחריצות

וכן שתי מידות, העצלות והחריצות. מקום השמוש בעצלה בתאוות הבהמיות אשר הנאותיהם חולפות מן האדם, וישאר עליו חרפתם בעולם הזה וענשם לעולם הבא. ומקום החריצות, בהנאות הרוחניות, ובמעשים שמתפונים בהם להגיע אל רצון האלהים יתברך, כמו שאמר דוד עליו השלום, (תהלים קיט, ט): "חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך".

ומה שזכרתי בשער הזה די לבוחר בדרך הישרה, ומבקש האמת לעצמו, וחסץ בחכמה למענה^ו, והאל יפק אותנו אל דרכי עבודתו ברחמי, אמן.

נשלם שער השלישי בעזרת השם ויתברך.

והפורשים - החסידים. **שפקד** - שהפסיד. **והגבה** - גבהות הלב. **כשתפגעי** - כשתפגשי. **מרדכי והמן** - שלא כרע והשתחוה להמן. **בפגיעתך** - בפגישתך. **מי שגדלו וכו'** - ה' הדין - תלמודי בקל וחומר את חובת הענווה כלפי ה' על רוב טובו. **מה שישמחך באחרית ענינך** - קיום מצוות מביא לשמחה בעולם הבא. **למרקוליס** - לעבודה זרה. כלומר, מעשה ללא תועלת. **למענה** - לשמח.

הקדמה

מידת הביטחון היא אחת המידות היסודיות והמרכזיות ביותר ביהדות - "שעיקר הכל הוא הביטחון השלם והוא כלל כל המצות" [ביאור הגר"א למשלי כב, יט]. מדוע חז"ל ראו ערך כה משמעותי במידה זו, ויחסו לה חשיבות כה רבה?

כל אדם מצווה להתאמץ ולזכות לחיות את חייו בתוך העולם הזה מתוך התאמה לעולם הרוחני, להפוך את חייו לכאלה שאינם משועבדים לכללי החומר של העולם הזה ולתאוותיו, ולהיות דבק בבורא בכל מעשיו ומחשבותיו. מי שזוכה למידת הביטחון, מבין שהדבר העומד בבסיס העולם כולו ובבסיס חייו בפרט, הוא רצון ה'. הבוטח בה' מסיר מעליו את טרדות העולם הזה ואת ה'לחץ' והמאמץ האינסופיים להשיג חיים נוחים, וממילא מעניק משמעות לחייו וזוכה לחיות חיים של קודש.

לכן, מידת הביטחון מהווה מהפך בחיי האדם, שינוי מהותי בחשיבה ובהרגשה ומעבר מ'לתלות' בבני האדם ובמקרי העולם, אל הישענות על הבורא, וקשר ישיר ותמידי עימו. זהו התהליך שבו עוסק רבנו בחיי בחובת הלבבות, ומכאן החשיבות הרבה גם ללמוד לעומק מידה זו, וגם לעבוד עבודה תמידית להפנים בחיי היומיום את הביטחון בבורא.

דברים אלו נעסוק בשער הביטחון; במעלת הגדולה של הבוטח בה', ברוגע ובשלווה שמשמרה עליו מידת הביטחון, בתרומתה הגדולה לחיי האדם ולעבודת ה' שלו, וביסודות של מידה זו.

ביאורים

במקומות רבים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, אנו מוצאים שאדם העושה את רצון ה' והולך בדרכיו, מקבל שכר טוב על מעשיו, ואילו העווב את דרך ה' - נענש. ניתן להסביר עניין זה, שהקב"ה נותן ביד האדם לא רק את האפשרות לעשות טוב או רע, אלא גם את היכולת לקבוע לאיזו דרך ולאיזו הנהגה להיות מחובר. ההולך בדרך ה', גורם לעצמו באופן טבעי להיות חלק מהדרך הטובה והרצויה, שאינה כפופה לעולם הגשמי ולחסרונותיו, וממילא יצליח בדרכו, וכך הוא להיפך אצל מי שעווב את ה' וחוטא.

מידת הביטחון נושאת בקרבה אחריות כבידה - להצליח לחיות חיים רוחניים בעולם הזה, מבלי להשתעבד אל החומר. אחריות זו, המוטלת על כל יהודי, באה לידי ביטוי דווקא במידת הביטחון, מפני שמטרתה היא ההבנה שחוקי העולם הגשמי אינם חוקי ברזל שלא ניתנים לשינוי, וכמו כן שכל המתרחש בחיי האדם נובע מרצון ה' והשגחתו ולא מחוקי העולם הזה.

לכן, מלמדנו רבנו בחיי, שההולך במידת הביטחון ודבק בה, ומבין היטב שכל מה שקורה בעולם כפוף רק לרצון ה', זוכה להשגחתו הטובה של הבורא, וממילא זוכה ל'תועלות' רבות. בקטע זה הוא מתחיל למנות שתי תועלות בעניינים הרוחניים שמגיעות למי שבוטח בה' - הראשונה היא הרוגע וההישענות המוחלטת על הבורא, והשנייה - השחרור המוחלט מהשעבוד לרצונותיהם של בני האדם. הבוטח בה' אינו חש צורך להחניף לבני האדם או לנהוג בדרכים שיוכו אותו במחמאות מאחרים, והוא משוחרר מכל מה שמונע ממנו לנהוג כפי רצון ה'.

השער הרביעי שער הבטחון

בבטחון על האלהים יתברך לבדו

אמר המחבר: מפני שקדם^ו מאמרנו בחיוב קבלת עבודת האלהים, ראיתי להביא אחריו מה הביטחון בה' שהוא צריך יותר מכל הדברים לעובד האלהים יתברך, והוא הבטחון עליו בכל דבריו, בעבור^ו מה שיש בו^ו מן התועלויות הגדולות בענין התורה ובענין העולם.

ותועלותיו בו בתורתו^ו, מהן, מנוחת נפשו^ו ובטחונו על אלהיו יתברך, כמו שהעבד חייב לבטח על אדוניו, מפני שאם איננו בוטח באלהים בוטח בזולתו^ו, ומי שבוטח בזולתו, יי' מסיר האלהים השגחתו מעליו ומניח אותו ביד מי שבטח עליו, ויהיה כמי ששנאמו בו (דמיה ב, א): "כי שתיים רעות עשה עמי אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות בארות נשברים"^ו, ואמר (תהלים קו, ט): "וימירו את כבודם^ו בתבנית שור אכל עשב", ואמר הפתוב (דמיה יז, ז): "ברוך הגבר אשר יבטח ביי' והיה יי' מבטחו", ואמר (תהלים מ, ה): "אשרי הגבר אשר שם יי' מבטחו ולא פנה אל רהבים^ו ושטי קזב"^ו, ואמר (דמיה יז, ה): "ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו^ו ומן יי' סור לבו".

ואם יבטח על חכמתו ותחבולותיו וכח גופו והשתדלותו, יגיע לריק, ויחלש כחו, ותקצר תחבולתו^ו מהשיג חפצו, כמו שאמר הפתוב (איב ה, א): "לכד חכמים בערמם", ואמר (קהלת ט, א): "שבת יראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם", ואמר (תהלים לד, א): "כפירים רשו^ו ורעבו ודרשי יי' לא יחסרו כל טוב".

ואם יבטח ברב עשרו, יסר ממנו וישאר לזולתו, כמו שאמר הפתוב (איב כז, ט): "עשיר ישכב ולא יאסף עיניו פקח ואיננו"^ו, ואמר (משלי כג, ד): "אל תיגע להעשיר מבינתך חדל", ואמר (משלי כג, ה): "התעיר עינך בו ואיננו", ואמר (דמיה יז, א): "בפחצי ימו ועזבו ובאחריתו יהיה נבל" או תמנע ממנו הנאתו בו, פאשר אמר החכם (קהלת ו, ב): "ולא ישליטנו האלהים לאכל ממנו", ויהיה אצלו פקדון ששומר אותו מן הפגעים עד שישוב^ו למי שהוא ראוי לו, כמו שאמר (קהלת ב, טו): "ולחוטא נתן ענין לאסף ולקנוס לתת לטוב לפני האלהים", ואמר (איב כז, ז): "כין וצדיק ילבש וכסף נקי יחלק". ואפשר שיהיה הממון סבת רעתו ואבדן נפשו, כמו שאמר הפתוב (קהלת ה, יב): "יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עשר שמוור לבעליו לרעתו".

ומהם, שהבוטח באלהים יביאנו הבטחתו^ו עליו שלא יעבד זולתו, ושלא יקנה לאיש, ולא ייחל לבני אדם, ולא יעבדם להתרצות אליהם, ולא יחניף להם, ולא יספיק עמהם בגלתי עבודת האלהים, ולא יפחידהו ענינם, ולא יירא ממחלקותם, אבל יתפשט מנגדי טובותם^ו וטרך הודאתם וחובת תגמולם, ואם יזיח אותם לא יזהר בכבודם, ואם יכלימם לא יבוש מהם, ולא יפה להם השקר, כמו שאמר הנביא (ישעיה נ, ז): "וי' אלהים יעזר לי על פן לאכלמתי על פן שמתתי פני פחלמיש^ו ואדע כי לא אבוש", ואמר (חזקאל ב, ו): "אל תירא מהם ומדבריהם אל תירא", ואמר (חזקאל ב, ו): "מדבריהם אל תירא ומפניהם אל תחת", ואמר (דמיה א, ח): "אל תירא מפניהם", ואמר (דמיה א, ט): "אל תחת מפניהם", ואמר (חזקאל ג, ט): "כשמי חזק מצר נתתי מצחק לא תירא אותם ולא תחת מפניהם".

מפני שקדם וכו' - מפני שהמאמר הקודם עסק בחובה הנדרשת מאיתנו לקבל עלינו עבודת ה'. בכל דבריו - בכל ענייניו. בעבור - בשביל. בו - בביטחון. בתורתו - בענייני תורה ועבודת ה'. מנוחת נפשו - מהדאגות. בזולתו - באחר, חוץ ממנו. בארות נשברים - בורות מים ריקים ויבשים. כבודם - ה' הוא כבודם ותפארתם של ישראל. רהבים - בעלי גאוה. ושטי קזב - אנשים הנוטים אל השקר. בשר זרעו - מבטחו בבני אדם. ותקצר תחבולתו - לא יצליח להגיע למטרתו ע"י תחבולותיו. רשו - נהיו רשים. ואיננו - העושר. שישוב - יחזור ויגיע. הבטחתו - בטחונו. יתפשט מנגדי טובותם - לא יצטרך לטובתם. פחלמיש - אבן חזקה.

ביאורים

כל אדם שואף להתגבר על מוגבלותו של העולם. בעולם הזה יכולותיו וכוחותיו של האדם מוגבלים, הוא אינו יכול לצפות את העתיד, ואינו יכול לספק לעצמו רשת ביטחון שתבטיח לו אריכות ימים, הצלחה כלכלית, רוגע ושלווה. כל רגע הוא עלול למצוא את עצמו במצב של נפילה או סבל. מצב זה אינו קל עבור בני האדם שבקרוב טבוע הרצון לחיי רוגע ושלווה, לעמידה על קרקע מוצקה, ולסיפוק רצונותיהם ותקוותיהם ולכן לעיתים רבות הם מנסים להתגבר על מוגבלותו שלו.

ניסיון שכזה, לייצר חיים בטוחים ורגועים יותר, ניסו אנשי האלכימיה. הם ביקשו לפתח שיטה שתוכל להתגבר על המוות ולהפוך את האדם החומרי לבלתי כלה, וכמו כן, לספק את מאוויו ורצונותיו של האדם באמצעות הפיכת מתכות פשוטות לזהב. בדורו של רבנו בחיי, התיאוריות של אנשי האלכימיה טרם הופרכו, ואותם אנשים, במקרים רבים, זכו לממון ולכבוד רב. בהמשך לדבריו על התועלת הנגרמת לבוטח בה', עוסק רבנו בחיי ביחס לאותם אנשים, שמבטאים, לשיטתם, את שיא היכולת האנושית 'לשלוט' בעולם הזה ולהתגבר על מגבלותיו. ממילא ההשוואה בין חיי ה'בוטח' לבין חייהם, הופכת משמעותית ומעניינת, מכיוון שהיא מבליטה את הפער המהותי בין ההשענות על יכולותיו של האדם, לבין השענות על השלטון האלוהי בעולם.

אף על גב שלכאורה בעל האלכימיה מצליח להתרומם מעל מוגבלות העולם, הוא שרוי בפחד, בשיתוק ואין ביכולתו להצליח באופן קבוע. בינו לבין הבוטח בה' מספר הבדלים: א. הוא זקוק לצורך הצלחתו לאמצעים הכרחיים שאינם תמיד נמצאים. ב. עבודתו חושפת אותו לסיכונים בריאותיים. ג. הוא חושש מבני אדם שיגלו את סודו ומתרחק מהם. ד. הוא זקוק לצורך עבודתו לזהב וכסף מרובים והוא מפחד מאד לאבדם.

הביטחון בהקב"ה מקנה לאדם שלווה מיוחדת. הוא חי בתוך עולם יציב ובטוח שבו הכל נתון בידיו הנאמנות של הבורא. גם דבר המהווה חסרון בעיני בשר ודם, אינו משעבד את הבוטח בה'. חייו הם חיים אידיאליים שאינם כפופים לאיש ומכיוון שכך הוא אינו חושש לעשות את המוטל עליו, לעשות את הטוב והישר בעיני אלוהים ואדם.

הרחבות

• מה לא שייך לביטחון?

הבוטח באלהים איננו ירא משום אדם בבטחונו, אבל הוא מתפאר בו. פעמים רבות נקרים לפתחנו מצבים לא פשוטים בהם אנו נדרשים להחליט אם לקום ולעשות מעשה מסוים או 'לסמוך' ולבטוח בה' שיפעל לטובה עבורנו. על פי זה כתב בעל ספר 'שומר אמונים' כי אין לך כמעט דבר שאינו תלוי במדת הביטחון (ביטחון והתחזקות, ז). הביטחון נוגע ממש לכל פעולה שלנו, ר' חנוניא בן הקנה אומר כי "התורה קדמה להיות ראש לעולם" [ספר הבהיר ח], היינו שכל העולם תלוי בה, כל הדברים בעולם נובעים מכוחה של תורה. רעיון זה מבוסס בכך שהגימטריא העולה מהפסוק "חזק ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה" [תהלים לא, כה] העוסק בביטחון היא תורה.

המהר"ל מדגיש את חשיבות העשייה בעולם כביטוי לביטחון. לפי דבריו אנו למדים כי ככל שהאדם פועל יותר כך הוא גם מבטא יותר ביטחון בארון כל המעשים: "בספר משלי 'בטח אל ה' בכל לבך ואל ביתך אל תשען' [ג, ה]. שלמה המלך עליו השלום רצה לומר... כי אף שצריך לעשות כל מעשיו בחכמה ואין סומכין על הנס, מכל מקום אל ישען על תבונתו בלבד לומר כי חכמתו יגרום לעשות מה שירצה, רק יבטח בהשם שהוא יוציא מחשבתו אשר חפץ לעשות אל הפעל... (ולחייך) כי כאשר יחרד מורה כי אין לו ביטחון כלל" [נתיב הביטחון א].

ומהן, שהבוטח באלהים יביאהו בטחונו לפנות את לבו מעניני העולם, וליחד לבבו לעניני העבודה, ויהיה דומה במנוחת נפשו ורחב לבו ומעוט דאגתו לעניני עולמו לבעל האלכימיה, והוא היודע להפך הפסוק לזהב והנחשת והבדיל לכסף על ידי חכמה ומעשה. ועוד, כי הבוטח באלהים, יש לו עליו יתרון בעשיית דברים.

תחלתם, שבעל הפימיה צריך לדברים מיחדים למלאכה, לא יגמר לו דבר זולתם, ולא ימצאם בכל עת ובכל מקום. והבוטח באלהים טרפו מכל סבה מסבות העולם, כמו שאמר הכתוב (דברים ח, א): "למען הודיעך פי לא על הלחם לבדו יהיה האדם פי על כל מוצא פי יי יהיה האדם", כי הסבות אינן נבצרות ממונו בכל עת ובכל מקום, כאשר ידעת מדבר אליהו עם העורבים, ועם האשה האלמנה וענת רצפים וצפחת המים, ודבר עובדיהו עם הנביאים, שאמר (מלכים א יח, א): "ואחבא מנביאי יי מאה איש חמשים חמשים איש במערה ואכלכלם לחם ומים", ואמר (תהלים לד, א): "כפירים רשו ורעבו ודרשי יי לא יחסרו כל טוב", ואמר (תהלים לד, ב): "יראו את יי קדשיו כי אין מחסור ליראיו".

והשני, כי בעל הפימיה צריך למעשים ולמלאכות, לא ישלם לו חפצו זולתם, ואפשר שימיתוהו וירחם ועשנם, עם התמדת העבודה וארץ היגיעה בהם לילה ויומם. והבוטח באל בכל בטחה מהפגעים, ולבו בטוח ממצא הרעות, וכל אשר יבואנו מאת האלהים יהיה לו לששון ולשמחה, וטרפו בא אליו במנוחה והשקט ושלווה, כמו שכתוב (תהלים כג, ב): "בנאות דשא ירביציני על מי מנחות ינהלני".

והשלישי, כי בעל הפימיה אינו מאמין על סודו זולתו, מיראתו על נפשו. והבוטח באלהים איננו ירא משום אדם בבטחונו, אבל הוא מתפאר בו, כמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים נג, ב): "באלהים בטחתי לא אירא מה יעשה אדם לי".

והרביעי, כי בעל הפימיה אינו נמלט ממהזמין מהזהב והפסוק הרבה לעת צרפו, או שלא יזמין מהם כלום, אלא כפי שסיפיק לזמן מעט. ואם יזמין ממונו הרבה, יהיה כל ימיו מפחד על נפשו שלא יאבד ממונו במיני סבות האבדה, ולא ישקט לבו ולא תנוח נפשו מפחדו עליו מהמלך והעם. ואם לא יזמין מהם אלא למלאת מחסורו זמן מעט, אפשר שיבצר ממונו המעשה בעת הצרף הגדול אליו, מפני המנוע סבה מסבותיו ממונו. והבוטח באלהים בטחונו חזק באלהים שיטריף אותו כרצונו בעת שירצה ובמקום שירצה, כאשר יטריף העבר ברחם אמו והאפרוח בתוך הביצה, אשר אין בה מקום מפלש להכנס אליו ממונו דבר מחוצה, והעוף באויר, והדגים במים, והנמלה הקטנה עם חלישותה, ויבצר הטרף מהארי עם תקפו בקצת הימים, כמו שכתוב (תהלים לד, א): "כפירים רשו ורעבו ודרשי יי לא יחסרו כל טוב", ואמר (משלי א, א): "לא ירעיב יי נפש צדיק", ואמר (תהלים לו, כה): "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם".

יתרון מנוחת הנפש של הבוטח על בעל האלכימיה

הצורך לדברים מיוחדים

הצורך למעשים ומלאכות

בעל האלכימיה אינו יכול לסמוך על אחרים

דאגת בעל האלכימיה מכמות המלאכה

לבעל האלכימיה - הכימאי. **לדברים מיחדים למלאכה** - חומרים ומכשירים מיוחדים. **לא יגמר לו דבר זולתם** - לא יגמור שום דבר בלעדיהם. **טרפו** - מזונו, פרנסתו. **מכל סבה** - כל דבר יכול להיות אמצעי לפרנסתו. **נבצרות** - נמנעות. **אינו מאמין על סודו זולתו** - מגלה לאחרים את סודות מלאכתו. **אינו נמלט** - אין אצלו דרך אחרת אלא. **שיבצר** - ימנע. **מפלש** - פתוח לחוץ.

ביאורים

ה'עיימות' שבין הבוטח בה' לבין אנשי האלכימיה' נמשך ודרכו הבריור מול השיטה המנסה להסתדר טוב' לבדה בעולם הזה, ללא השענות על הבורא. בדבריו להלן מוסיף רבנו בחיי למנות עוד שישה דברים שבהם עדיף הבוטח בה' על בעל האלכימיה'.

ניתן לומר שההבדל המופיע כאן בין בעל האלכימיה' ל'בוטח' מתבטא בחיים מאוזנים ונכונים, ביחס של האדם כלפי עצמו וביחסו לסובבים אותו. ראשית, ביחס האדם כלפי עצמו: הבוטח בה' מאמין ללא פשרות בהשגחתו המלאה של הבורא. הוא מאמין שדרכו סלולה בידי הבורא, וממילא אינו חושש משיבוש בדרכו על ידי בני אדם או כל כוח חיצוני אחר. הבוטח בה' יודע שכל פעולותיו ועסקיו בעולם הזה, אינם המקור העצמי של פרנסתו, תזונתו ובריאותו, ולכן הוא לא צריך לחשוש ממחלות ושאר 'פגעים' שעלולים להשתלט עליו. עמדה נפשית זו מעניקה לאדם שמחה ואיזון מחשבת.

הבדל נוסף הוא ביחס לבני אדם. בניגוד לבעל האלכימיה', הבוטח בה' אינו ירא מבני אדם, אלא יש לו יחס נכון וטוב אליהם. מדוע דבר זה כה חשוב? על מנת שאדם יוכל להתקיים ולפעול בצורה מאוזנת, הוא חייב להיעזר בסביבה. הוא זקוק למפעלים ולפועלים המכניסים לו מזון ולבוש, למדענים המפתחים רעיונות חדשים, לרופאים העוזרים לו לתחזק בצורה טובה את גופו ולעוד רבים אחרים. הבוטח בה' זוכה לדבוק בו, ומתוך כך לשמור על יחס בריא ומאוזן כלפי הסובבים אותו ולהשפיע טובה על בני האדם, מעין מה שאמרו חז"ל על העוסק בתורה לשמה - "רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו. נקרא: ריע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות" [אבות ו, א].

הרחבות

• ביטחון בניסים והשתדלות

והבוטח בפי לא יבצר ממנו מזונו ככל עת ובכל מקום עד סוף ימיו.

הרב דסלר מבאר שההשתדלות האנושית תלויה במדרגתו של האדם. "המתחזק ברוחניות וברוב התלהבות והתפעלות ישליך כמעט כל השתדלות ממנו", אולם, אם אינו בעל המדרגה הראויה לביטחון כזה "הנה בזה סכנה לפניו, כי ההתפעלות עוברת חיש מהר ואם השם יתברך מנסה אותו ולא ישפיע לו את פרנסתו על ידי הסיבה הקטנה אשר הכין (ההשתדלות שעשה) אולי חס ושלום לא יעמוד בנסיון ויתחרט על מעשהו ועל אשר מיעט בהשתדלות". לכן "צריך האדם לשקול ארחותיו, למעט בהשתדלות. כפי ערך מדרגתו, כפי אשר יוכל שאת גם אם לא יזכה להצליח בגשמיות על פי ההשתדלות המעוטה שישתדל... והמשקל בזה דק מאד ותלוי בבחירת האדם" [מכתב מאלהו א, עמ' 187].

כמובן, רמת העיסוק בענייני החומר תלויה לא רק ביחס הביטחון וההשתדלות אלא גם בערך הכללי שאנו נותנים לחיים הגשמיים לעומת המרחב הרוחני בווינו. על כך כתב רבנו בחיי: "כל זמן שהוסיפה הארץ ישוב, הוסיף השכל חורבן" [שער הפרישות ב], כלומר, יש להשקיע ברוחניות ולא בצדדים הגשמיים של החיים. הרב קוק מעיר על דבריו: "אמנם באמת אין דבר זה לכלל מוחלט ואין זה תכלית השלמות, שאי אפשר לומר כלל שענין הגוף וישוב העולם יהיה בעצמו ענין רע, שהרי לעתיד לבא יעמוד הגוף בתחת המתים ואם היו עניני החומר חסרון מוחלט איך יהיה זה תכלית נכבד?" [חבש פאר עמי מט], ולכן מבאר שכלל זה נכון בחו"ל במקום בו אין חיי החומר מתמזגים כראוי עם חיי הרוח.

והחמישי, שבעל הכימיה תחת יראה ופחד על מלאכתו מן הגדול ועד הקטן שבעם. והבוטח באלהים יראהו הגדולים ונבבדי בני אדם, אף החיות והאבנים מבקשים רצונו, כמו שנאמר במזמור "ושב בסתר עליון" עד אחריתו (תהלים צא), ואומר (איוב ה, ט): "בשש צרות יצילי ובשבע לא יגע בך רע, ברעב פדה ממות", עד סוף הענין.

והששי, שבעל הכימיה אינו בטוח מהחליים והמדומים, שמערבבין עליו שמחתו בעשרו, ואינם מניחין אותו להנות כמה שיש לו, ולא להתענג במה שהשיגה ידו. והבוטח בפי בטוח מן המדומים והחליים, אלא על דרך הפפירה או על דרך התמורה, כמו שכתוב (ישעיה מ, ל): "ויעפו נערים ויגעו ובחורים פשול יפשו", ואמר (ישעיה מ, לא): "וקני יי יחליפו כח", ואמר (תהלים לו, יז): "כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים יי".

והשביעי, שבעל הכימיה אפסר שלא יגיע אל מזונו במה שיש אצלו מן הזב והקסף, מפני שלא יהיה האכל נמצא בעירו בקצת העתים, כמו שנאמר (חזקאל ז, ט): "כספם בחוצות ישליכו", ואמר (צפניה א, יח): "גם כספם גם זהבם לא יוכל להצילם". והבוטח בפי לא יבצר ממנו מזונו בכל עת ובכל מקום עד סוף ימיו, כמו שנאמר (איוב ה, כ): "ברעב פדה ממות", ואמר (תהלים כג, א): "יי רעי לא אחסר", ואמר (תהלים לו, ט): "לא יבושו בעת רעה ובימי רעבון ישבעו".

והשמיני, שבעל הכימיה איננו מתעכב בשום מקום, מיראתו שמה יתגלה סודו. והבוטח באלהים בבטחה בארצו, ובמנוחת נפש במקומו, כמו שכתוב (תהלים לו, א): "בטח ביי ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה", ואמר (תהלים לו, טט): "צדיקים ירשו ארץ וישכנו לעד עליה".

והתשיעי, שבעל הכימיה לא תלוננו הכימיה שלו באחריתו, ולא ישיג בה בעולם הזה זולת הבטחון מן הריש והצרף לבני אדם. והבוטח ביי ולנו גמול בטחוננו בעולם הזה ולעולם הבא, כמו שכתוב (תהלים לב, ז): "והבוטח ביי חסד יסובבנו", ואמר (תהלים לא, כ): "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך".

והעשירי, שבעל הכימיה, אם יודע ענינו, תהיה סבת מותו, מפני שמה שהוא משתדל וטורח בו הפך הנהגת העולם, ומנהיג הכל יפליט עליו מי שמייתהו פשאינו יודע להעלים את סודו. והבוטח ביי, פאשר יודע בטחוננו יגדל בעיני הבריות, ויכבדוהו בני אדם, ויתברכו בקרבנותו ובראיתו, ויהיה גורם לתקנת עירו ולדחות הפגעים מעל אנשי מקומו, כמו שכתוב (משלי כה, ה): "וצדיק יסוד עולם", וכענין לוט בצער.

בעל האלכימיה נמצא בפחד תמידי

בעל האלכימיה אינו בטוח ממחלות

בעל האלכימיה אינו בטוח מפני רעב

בעל האלכימיה אינו יכול להתעכב במקום אחד

לבעל האלכימיה אין תועלת באחריתו

בעל האלכימיה צריך לשמור הסוד

התמורה - לעיתים סובל ייסורים כדי להרבות שכרו לעתיד לבא. איננו מתעכב - איננו גר במקום אחד קבוע. הריש - העוני. גמול - השכר על הביטחון. תהיה - מלאכתו. ומנהיג הכל - המלך.

ביאורים

רבנו בחיי ממשיך לעסוק בתועלת היוצאת לאדם ה'בוטח' בענייני עבודת ה'.

הדרך הסלולה והבטוחה בולטת מאד בחייו של הבוטח בה'. מי שמבין ומפנים שכל דבר נובע אך ורק מרצון הבורא, ושאינו כל כוח בעולם שיכול להסיט ולהזיז אותו מאותה הדרך, מסגל לעצמו התנהלות רגועה ושלווה.

אולם בכך לא די. הביטחון אף מוביל את האדם להתנהל בצורה טובה יותר בחייו הפרטיים. כל בני האדם נבראו שונים אלו מאלו. שוני זה אינו מתבטא רק בתכונות אופי ובכישרונות, אלא גם באמצעים וביכולות שאותם נתן הבורא לאדם, באמצעותם הוא יכול להוציא את כוחותיו אל הפועל. לדוגמה, באפשרותו של אדם שזכה לממון רב לפתח, ליצור ולפעול רבות. לעומתו האפשרויות של אדם שחי בצמצום - לעיתים פחותות. אלא שכל אחד מבני האדם מצווה לקחת את הכישרונות ואת האמצעים שנתן לו הבורא, ולהשתמש בהם בצורה הנכונה והטובה ביותר. ממילא מי שיש לו ממון רב, צריך לנצל את ריבוי הממון כדי להתנהל באופן נכון ותקין, למלא את החובות שהטיל עליו הבורא וכמובן גם לפעול טוב עם ממונו. באותה המידה גם אדם אחר שאינו לו ממון רב, צריך להבין את המעלות שבמצבו, (מיעוט גורמים מטרדיים, מיעוט שקיעה בחיי החומר ושעבוד אליהם וכדומה), ומתוך כך לפעול ולהרבות טוב אמיתי.

מי שזוכה להפנים דרך זו, זוכה לתת לנכסיו את היחס הנכון והמאוזן. תאוות הממון היא יצר טבעי וחזק, שגורמת לעיתים לאבד את ערכו של הממון. ממנו של האדם אינו אמור לשמש תכלית לעצמו אלא אמצעי בלבד לשם השגת מטרות נעלות. הבוטח בה' שמבין שדרכו סלולה מאת הבורא באופן מדויק ומחושב, מפנים גם מהו מקומו הנכון של הממון ואינו משתעבד לו עד כדי כך שגם אם יאבד ממון הדבר לא ישבור באופן מוגזם את רוחו.

הרחבות

• להביט במשקפיים ורודות

אבל הוא מודה לבוראו יתברך אשר שמהו סבה לטובות. החזון איש בספרו מבאר מהי מידת הביטחון: "טעות נושנת נתאזרח בלב רבים כמושג 'ביטחון'. שם ביטחון, המשמש למידה מהוללה ועיקרית בפי החסידים, נסתובבה (נתחלפה) במושג חובה להאמין - בכל מקרה שפוגש האדם והעמידתו לקראת עתיד בלתי מוכרע ושני דרכים בעתיד, אחת טובה ולא שניה - כי בטח יהיה הטוב, ואם מסתפק, וחושש על היפוך הטוב, הוא מחוסר ביטחון. ואין הוראה זו בביטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו יתברך. אבל עניין הביטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש, הכל בהכרזה מאתו יתברך" [אמונה וביטחון ב].

לעומת זאת, בספר תהלים ישנם פסוקים רבים המורים על כך שאכן משמעות הביטחון היא לבטוח שיהיה טוב בעתיד: "הבוטח בה' חסד יסובבנו" [תהלים לב, י] ו"בטח בה'... ויתן לך משאלות לבך" [לז, ג-ד] ועוד רבים. מבאר הרב שלמה פישר שאמנם הגדרת הביטחון היא כפי שביאר החזו"א. אולם, מכיוון שדוד המלך בטח וידע שאין מקרה בעולם ממילא הביטחון על המציאות בעין אופטימית והאמין שכך יהיה, למרות שלא התנה את בטחונו בכך. (בית ישי, דרשות, עמ' רסה, הערה יב).

לעילוי נשמת מלכה בת שמאי גוטיב לבית אנדה ז"ל
לעילוי נשמת נעמי שרה בת רות ואליעזר שמיר ע"ה

הבוטח בה' משיג תועלת מהממון

ומתועלת הבטחון ביי בענין התורה, פי הבוטח ביי, אם הוא בעל ממון, ימהר להוציא חובות האלהים^ו וחובות בני אדם מממנו בנפש הפצה ורוח נדיבה. ואם איננו בעל ממון, יראה פי חסרון הממון טובה מטובות המקום עליו, מפני שנסתלקו מעליו החובות שהוא חייב בהם לאלהים ולבני אדם בעבורו, ומעוט^ו טרדת לבו בשמירתו והנהגתו, כמו שצאמר על אחד מן החסידים שהיה אומר: המקום יצילני מפזור הנפש. אקרו לו: מה הוא פזור הנפש? אמר שיהיה לי ממון בראש כל נהר ובראש כל קריה, והוא מה שאמרתי זכרונם לברכה, (אבות ב, ז): "מרה נכסים מרה דאגה", ואמר (אבות ד, א): "איזהו עשיר השמח בחלקו". והבוטח ביי ישיג תועלת הממון, רצוני לומר פרנסתו, ותמנע ממנו טרדת המחשבה של בעל הממון והתמדת דאגתו^ו לו, כמו שאמר החכם (קהלת ה, יא): "מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון".

ומהן, פי הבוטח ביי לא ימנענו^ו רב הממון מבטח ביי, מפני שאיננו סומך על הממון, והוא בעיניו כפקדון צה להשתמש בו על פנים מיחדים^ו ובעניינים מיחדים לזמן קצוב, ואם יתמיד קיומו אצלו לא יבעט בעבורו, ולא יזכיר טובתו^ו למי שצוה לתת לו ממנו, ולא יבקש עליו גמול הודאה ושבח, אבל הוא מודה לבוראו יתברך אשר שמהו סבה לטובות. ואם יאבד הממון ממנו לא ידאג ולא יאבל לחסרונו, אף הוא מודה לאלהיו בקחתו פקדונו מאתו, כאשר הודה בנתינתו לו, וישמח בחלקו, ואיננו מבקש הזק וזלתו^ו, ולא יחמד אדם בממנו, כמו שאמר החכם (משלי יג, כה): "צדיק אכל לשבע נפשו".

הבוטח בה' מלא בביטחון בה' ולא בממון

חובות האלהים - חובות ממוניים כלפי ה'. ומעוט וכו' - פחות נצרך להתעסק בממון ושמירתו. והתמדת דאגתו - דאגה תמידית לממונו. לא ימנענו - ריבוי הכסף לא יפגע בביטחון. פנים מיחדים - צורות מיוחדות. ולא יזכיר טובתו וכו' - לא יזכיר למקבל הכסף את הטובה שעשה לו. הזק וזלתו - שאחר ייזק.

ביאורים

רבנו בחיי חותם את הפתיחה. לאחר שעסק קודם לכן בתועלות הצומחות לבוטח בענייני עבודת ה', הוא מונה את התועלות הצומחות לאדם בענייני העולם הזה.

חיהם של רבים מבני האדם הם חיים מאד סואנים. חלקם עסוקים בעשייה כל הזמן, וכמעט בלי סוף רצים מדבר לדבר ב'מרוץ החיים', ואחרים, נפשם טרודה ולחוצה מאד והם אינם מוצאים מנוח לנפשם, גם אם אינם עסוקים בפועל בעשייה מסוימת. אדם שאינו מיושב ורגוע, טובל מאד, וממילא גם ה'תפוקה' שלו פוחתת. ככל שהדבר מעמיק, כוחו יורד, שמחת חייו נפגמת, ומשהו בפנימיותו נשבר.

דבר זה מהווה פתח קטן עבורנו להבין מהי ערכה של מנוחת הנפש. ראשית, במישור הבסיסי. אדם שאין לו מנוחה, סובל מתסכול גדול, הוא חש חוסר יציבות, וחוסר יכולת לארגן את מחשבותיו, תוכניותיו ורגשותיו. יתר על כן, ללא מנוחה אין לאדם יכולת לחוות דברים בצורה אמיתית, להיות מודע לעובר עליו, וממילא להיות מספיק נאמן לאידיאלים שהציב לעצמו, ולייצר ולפעול באופן נכון ומאוזן.

מידת הביטחון מספקת לאדם קרקע יציבה. המפגש שלנו כבני אדם עם עולם מוגבל, גורם לנו פעמים רבות לבלבול גדול. אנו רוצים לחיות חיים מאוזנים ושמחים, ולפתע אנו כביכול תלויים ב'טבע', תלויים במצבים המשתנים; בפרנסה, במצב הבטחוני, וכדומה. מציאות זאת מספקת לפעמים חוסר יציבות, האדם הופך להיות לא רגוע, ונפשו מפורזת ונטולת שמחה. מי שזוכה להתרומם, לבטוח בבורא, להבין שהוא מונהג ומודרך על ידי מי שאינו מוגבל ביכולותיו ואוהבו יותר ממה שהוא אוהב את עצמו, זוכה להיות שמח יותר, רגוע ומודע לעצמו. אדם כזה לא ישבר מכל צרה או כישלון, ולא יחיה ברדיפה מתמדת להשיג את ענייני העולם הזה. מסיבות אלו הבוטח בה' יכול להיות נאמן יותר לעצמו, לשאיפותיו, לתפקידו, ולמילוי המשימות המתאימות והטבעיות לו ביותר. במילים אחרות, הביטחון בה' מעניק לאדם את 'מנוחת הלב'.

הרחבות

• ביטחון משתנה אצל צדיקים

החמישי, בהפ'רש שיש בין עסק הבוטח באלהים בסבות הטרף. הרמב"ן דן ברמות הביטחון השונות. המצב הראשון הוא של שלמות לצדיקים: "בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג עניינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר: 'כי אני ה' רפאך' [שמות טו, כו]" [ויקרא כו, יא]. במצב זה הביטחון מונע כל צורך בעשייה מעשית שהרי אין מחלות ואין עיסוקים המכבידים על חי האדם.

במציאות פחות שלמה: "וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים". הפיתרון הטוב ביותר כדי להתמודד עם מחלה שחלה בה האדם הוא לפנות אל הנביא שיסביר לאדם כיצד יתקן את חטאו, וכך המחלה תעבור מאלוהי. במצב זה הביטחון הוא בכך שה' מנהיג את המציאות ביושר ולכל פגע ישנה סיבה. ישנו גם מצב בו אדם אינו מצווה על הביטחון: "ומאשר מוצא עצמו חוטא ופושע כנגד חסדי הבורא יתברך אינו נושא נפשו לבטוח בו שיצילהו מצרתו... ועל כן ישתדל בנוהג שבעולם (יפעל בדרך הטבע) להנצל מצרתו או להשיג שאלתו ובקשתו" [אמונה וביטחון א] (יש להעיר כי הרמב"ן לא הגדיר את הביטחון על פי דרכו של החזו"א ראה הרחבות - יום י' אלול).

אך תועלות הבטחון בעולם, מהן, מנוחת הלב מן הדאגות העולמיות, והשלון מנדוד הנפש וצ'ערה לחסרון^ו תאוותיה הגופיות, והוא בהשקט ובבטחה ובשלון בעולם הזה, כמו שפ'תוב (י'מיה יז, ט): "ברוך הגבר אשר יבטח ב'י והיה יי מבטחו". ואמר (י'מיה יז, ח): "היה פ'עץ שתול על מים ועל יב'ל ישלח שרשיו".

מנוחת הנפש
מטרדות הדרך

ומהן, מנוחת הנפש מלכת בדרךים הרחוקים, אשר היא מכלה הגופות וממ'הרת השלמת^ו ימי החיים, כמו ש'נאמר (תהלים קב, כד): "ענה בדרך כחי קצר ימי". ונאמר על אחד מן הפרושים כי הלך אל ארץ רחוקה לבקש הטרף בתחלת פרישותו, ופגע אדם אחד מעובדי כוכבים בעיר אשר הלך אליה. אמר לו הפרוש: פמה אתם בתכלית העוון ומעוטי ההבנה בעבודתכם לכוכבים. אמר לו האמגושי^ו: ומה אתה עובד? אמר לו הפרוש: אני עובד הבורא, היכול, המכלכל, האחד, המטרף, אשר אין פ'והו. אמר לו האמגושי: פ'עלך^ו סותר את דברך. אמר לו הפרוש: והיא? אמר לו: אלו היה מה שאמרת אמת, היה מטרפך בעירך כמו שהטרפך הנה, ולא היית טורח לבוא אל ארץ רחוקה כזאת. ונפסקה טענת הפרוש, ושב לארצו, וקבל הפרישות מן העת ההיא, ולא יצא מעירו אחר כך.

מנוחה מעבודה
מייגע

ומהן, מנוחת הנפש והגוף מן המעשים הקשים והמלאכות המיגעות את הגופות, ועזב עבודת המלכים וחקיקם וחמס אנשיהם. והבוטח ב'י הוא תובע מסבות הטרף^ו מה שיש בו יותר מנוחה לגופו ושם טוב לו, ופנאי ללבו, ומה שהוא מפיק יותר לחובות תורתו עם יתר אמונתו^ו, כי הסבה לא תוסיף לו כחוק ולא תחסרהו ממנו מאומה, אלא בגזרת האלהים ותברך, כמו ש'נאמר (תהלים עה, ט): "כי לא ממוצא וממערב ולא ממזרח הרים, כי אלהים שפט זה ישפיל וזה ירים", ואמר (תהלים כג, ט): "בנאות דשא ירביצני על מי מנחות ינהלני".

מיעוט הצער
במסחר

ומהן, מעוט צער נפשו במסחרו, ואם תתעכב אצלו פרקמטיא^ו, או אם לא יוכל לגבות חובו, או אם יפגעו חלי בגופו, מפני שהוא יודע כי הבורא יתברך מתקן ענינו יותר ממנו, ובוחר לו טוב יותר ממה שהוא בוחר לעצמו, כמו ש'נאמר (תהלים סב, ו): "אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקנות".

שמחה תמידית

ומהן, שמחתו בכל ענין שיעתק אליו^ו, ואם יהיה^ו כנגד טבעו, מפני בטחונו באלהים שלא יעשה לו אלא הטוב לו בכל ענין, כאשר תעשה האם החומקלת לבנה ברחיצתו וחתולו וקשירתו והתרתו על כרחו, כמו שאמר דוד עליו השלום (תהלים קלא, ט): "אם לא שיתי דוממתי נפשי כגמל עלי אמו כגמל עלי נפשי".

שבעת עניני
הביטחון

וכיון שבארתי מתועלות הבטחון באלהים והנאותיו בתורה ובעולם מה ש'נודמן לי, אבאר עתה מענין הבטחון שב'עה דברים. אחד מהם, מה הוא הבטחון. והשני, בסבות הבטחון על הברואים. והשלישי, בבאור ההקדמות אשר בענין יחזיב הבטחון באלהים, וחיוב העסק בסבות^ו. והרביעי, בבאור הדברים אשר בהם יהיה הבטחון, וחיוב שבחו וגנותו^ו בהם. והחמישי, בהפ'רש שיש בין עסק הבוטח באלהים בסבות הטרף, ובין עסק מי שאינו בוטח באלהים בהם. והששי, בבאור אפני חיוב גזות דעת האומרים באריכות התאוות בעולם, ומיחלים נפשותם בקבלת עבודת האלהים כשיגיעו לחפצם בו^ו, והם בעלי המשכונות. והשביעי, במפסדי הבטחון באלהים, וכל מה שצריך לדבר בענין הבטחון, ולקצר בחלקיו.

בעולם - בענייני העולם. **לחסרון** - על חסרון. **וממ'הרת השלמת** - מקצרת. **האמגושי** - עובד ע"ז. **פ'עלך** - המעשה שלך סותר את דברין. **תובע מסבות הטרף** - מחפש דרכי פרנסה קלות ונוחות. **מפיק יותר** - מצליח לקיים יותר. **עם יתר אמונתו וכו'** - ע"י אמונתו שדרכי הפרנסה לא יוסיפו לו או יחסרוהו יותר ממה שה' גזר עליו. **תתעכב אצלו פרקמטיא** - לא יצליח למכור סחורתו. **שיעתק אליו** - יגיע אליו. **ואם יהיה וכו'** - אפילו יגיע דבר שנגד טבעו. **בסבות הבטחון** - הגורמים לביטחון בבני אדם. **וחיוב העסק בסבות** - חיוב האדם לעסוק באמצעים לפרנסתו. **וחיוב שבחו וגנותו** - באיזה אופן הביטחון משובח ובאיזה הוא מגונה. **בהפ'רש** - בהבדל. **כשיגיעו לחפצם בו** - כשיגיעו למילוי תאוותיהם.

